

О.С. Анненкова

«ТУРГЕНЄВСЬКЕ» В ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ «МАЛІЙ» ПРОЗІ

Б.К.ЗАЙЦЕВА

Проблема спадкових зв'язків творчості Б.К. Зайцева з традицією класичної російської літератури і, зокрема, тургенєвською традицією для сучасного літературознавства є новою та актуальною. Російські дослідниці Яркова А.В., Куделько Н.О. та деякі інші активно вивчають тургенєвські складові творчої свідомості та поетики «патріарха» російської літератури Б.К. Зайцева, втім нові спостереження щодо цього питання видаються нам цікавими і не позбавленими перспективи, тим більше, що вони охоплюють переважно питання продуктивності саме традиції І.С. Тургенєва в художній спадщині Б.К. Зайцева, враховуючи широкий контекст культурно-художніх складових цього поняття.

Відомо, що літературна традиція являє собою цілісний комплекс потужних компонентів, через що виділити традицію окремого письменника в творчості іншого здебільшого надзвичайно складно, тим більше, якщо, як у даному випадку, йдеться про такого визнаного майстра російського письменства, як Б. Зайцев, який не лише продовжував традиції російської літератури ХІХ століття, а й творчо їх розвивав, залишаючись самотнім письменником, власний почерк якого завжди добре упізнається, виразно виділяючись серед океану російської словесності століття ХХ. Увібравши могутній досвід великих попередників, серед яких підвищеним інтересом і внутрішньою близькістю відмічені три російських письменника-класика – В.А. Жуковський, І.С. Тургенєв, А.П. Чехов, Зайцев став оригінальним представником вишуканого Срібного століття, в творчості якого так гармонійно і витончено поєдналися класичні та модерністські тенденції.

Інтерес до І.С. Тургенєва супроводжував письменника протягом всього життя і був знаковим для Росії початку ХХ століття і для російської еміграції першої хвилі. Зайцев присвятив І. Тургенєву близько вісімнадцяти статей, написаних з інтервалами протягом 1918-1968 років, що свідчить про його серйозну і неослабну зацікавленість, душевну захопленість російським класиком, що заволодів його уявою та помислами ще з дитинства (Тургенєв «во мне внутренне сидел с детства» [1; 158]) та супроводжував все життя: «Это чувство к Тургеневу, как к «своему», «родному», не оставляло и впоследствии, выдержало Sturm und Drang модернизма и спокойной любовью осталось в зрелые годы» [2; 512]. В статті «Про Тургенєва», написаній 7 вересня 1918 р. з нагоди 100-літнього ювілею з дня народження Тургенєва, Б. Зайцев лаконічно узагальнив свій погляд на творчість письменника, який, втім, був поширеним серед модерністської літературно-художньої критики того часу. Зайцев не змінював його протягом творчої діяльності, впродовж якої він постійно повертався до образу класика. Зайцев вважав Тургенєва продовжувачем пушкінської, або аполінічної лінії в російській літературі, «чистим художником» і поетом, талант якого найяскравіше виразився саме в його

філософсько-ліричних творах, злободенні ж суспільні романи, на думку Зайцева, спотворювали «стихию женственного, разлитую в его творении», через що такі твори здебільшого і не вдавалися йому. В цій статті Б. Зайцев скористався і винайденою Ю. Айхенвальдом формулою «категорія тургеневського». Зайцев вважає, що вона виразно втілилася в образах «зайвих людей», зокрема, в тому, як Тургенєв зображував їх життєві історії та внутрішній світ, фіксуючи специфічно російські та, водночас, вічні риси людської душі. Зайцев акцентує «тончайший эфир его (Тургенева – О.А.) души», який і склав неповторний тургеневський «образ спокойствия и меланхолии, созерцательного равновесия и меры, без сильных страстей, облик благосклонный и радующий – изяществом, глубокой воспитанностью духовной, женственный и как бы туманный» [2; 512]. Пристрасний невідступний інтерес до особистості Тургенєва знайшов кульмінацію в чудовій белетризованій біографії «Жизнь Тургенева» (1932), яка стала плодом довгих роздумів над складним трагічним життєвим і переважно гармонійним художнім світом митця. Зайцев показав глибокий і двоїстий образ великого російського письменника, піднявши питання його релігійності, суспільної та приватної позиції, підкреслюючи тонке світло його жіночної витонченої душі відданого літературному мистецтву художника. Дивовижно проникливо і точно викривши суперечливий внутрішній світ Тургенєва, він відзначив і містичну настроєність його душі, й денні, й нічні сторони його вдачі, які були непереборними для письменника через відсутність у нього «чувства всемогущего светлого Бога» [3; 246]; він помітив і особливості кохання Тургенєва, відчайдушну і віддану силу його любові до магнетичної жінки та одночасно слабкість чоловічої позиції, недостатність волі, підкорення жінці у любовному почутті, прагнення любові та щастя і водночас острах кохання і самої повноти життя й щастя, що виразилося певною мірою в умовних стосунках письменника з усіма жінками, які проходили крізь його життя, а також у тому, що власного гнізда йому побудувати так і не судилося.

Сам Б. Зайцев часто підкреслював власну формальну і смислову співзвучність з І. Тургенєвим: «...внутренно Тургенев всегда был мне близок, так что в общем, считаю себя «в линии» его, то есть лириком и не романистом, а скорее по небольшим вещам ходяком» [1; 158-159]. Сучасні Зайцеву критики і літератори також помічали їх творчу суголосність. З. Гіппіус зауважувала, що так описувати природу, як це робив Зайцев, міг лише Тургенєв; К. Чуковський в статті 1913 р., присвяченій творчості Зайцева, яку він, до речі, сприймав неоднозначно, стверджував, що «Зайцев исходит от Тургенева, он весь гармонический, целостный» [4; 329]. Обмежуючись рамками статті, спробуємо поглибити уявлення про тургеневську традицію в ранній прозі Зайцева, здебільшого зосереджуючись на вирішенні проблеми смерті в обох авторів, і з'ясувати, що саме мав на увазі письменник, підкреслюючи внутрішню близькість зі своїм видатним попередником.

В еміграції, пройшовши довгий життєвий шлях і переживши багатьох представників свого покоління, Зайцеву пощастило спілкуватися з російськими письменниками і літературознавцями нової генерації, які жили і працювали в Радянському Союзі (так він поступово налагоджував зв'язки з втраченим російським читачем); серед них була і відома дослідниця творчості І.С. Тургенева та інших російських класиків Назарова Л.М, з якою у Зайцева встановилося корисне для них обох листування. В одному з листів, відповідаючи на питання про місце Тургенева в його творчому житті та знову наголошуючи внутрішню близькість з ним, письменник зауважує: «Писать так, как Тургенев, сейчас невозможно, но **ощущать дыхание его, весь его склад лирического и духовного – более чем можно**» [5; 240] (виділ. – О.А.). На мій погляд, Зайцеву дійсно вдавалося відчувати подих великого майстра російської літератури і, головне, у своїх невеликих оповіданнях і повістях (а саме такі жанри переважають в творчості Тургенева) передати його голос, його ліричні настрої і філософські роздуми, його якщо не світобачення, то світовідчуття. Воно, однак, не заслонило його власний світогляд і художню поетику, а навпаки, цікаво в чомусь трансформувавшись, а подекуди залишившись майже в тургеневському вигляді, дало неповторний найтонший поетичний ліризм світлого «поэта мировых подробностей» (Ю. Айхенвальд) Б. Зайцева.

Звертаючись до написаного письменником у дожовтневий період, можна виділити твори, овіяні тургеневською атмосферою, інтонацією, філософією, при цьому їхні художні прийоми і поетика складають неповторний зайцевський почерк і стиль. Це такі оповідання, як «Тихие зори», «Смерть», «Осенний свет», «Спокойствие», «Жемчуг», «Заря», «Земная печаль», «Голубая звезда», «Студент Бенедиктов», «Бездомный» та інші. У вже згаданому «Житті Тургенева» Б. Зайцев серед багатьох нюансів власне тургеневського особливо виділяє два моменти: «всегдашнее тургеневское – неразделенная любовь и потрясающее чувство загробного» [3; 274]. Саме ці мотиви домінують у вказаних творах Зайцева, одночасно в них знаходять продуктивний розвиток і творчу трансформацію інші вектори «тургеневського»: пейзажні оркестрування, насичені кольорово-музичними гамами, тема «дворянських гнізд», тургеневський тип чоловічого характеру, в якому Зайцев поглиблює доміанти безпритульності у світі, безкінечного мандрівництва, замріяності, самотності героїв, втім «трагическая установка духа» (В. Зеньковський), яка складала єство вдачі Тургенева, у Зайцева змінюється просвітленим поглядом на життя, який не затьмарюється урозумінням проваль людського буття.

У деяких творах Зайцева герої або безпосередньо автор згадують Тургенева в певних сюжетних ситуаціях, адже, як вірно зауважив К. Чуковський, «у Зайцева все герои непременно вспоминают Тургенева» [4; 323]. Ці згадування яскраво демонструють основні культурні міфи та навіть «національні типи духовної культури» (Б. Єгоров), які пов'язуються у свідомості саме з Тургенєвим та художнім світом його творів. Так, у чудовому оповіданні Зайцева «Изгнание», головний персонаж якого являє тип

ординарного російського інтелігента з двоїстим внутрішнім світом, адже зовні життя його не виходить за межі загальноприйнятої норми, а душа опирається вульгарності та моральній загубленості людини у світі, герой вперше потрапляє до Кельна, і це давнє німецьке місто одразу асоціюється у нього з російським письменником: «В старонемецких городах вспоминаешь охотно Тургенева, Асю, может быть, Гейне» [6; 233]. І дійсно, І.С. Тургенев у багатьох своїх творах представив культуру Німеччини в її різноманітних аспектах: і німецьку філософію, і німецький романтизм і літературу, і природу, і німецький побут, і німецький національний характер («Гамлет Щигровского уезда», «Рудин», «Переписка», «Ася», «Яков Пасынков», «Фауст», «Несчастная», «Дворянское гнездо»). Це пригадування героєм Тургенєва працює також і на розкриття соціально-культурної приналежності зайцевського персонажа, вказуючи на його освіту, становище у суспільстві, коло інтересів і захоплень (хоча не можна не помітити, що образ головного героя оповідання нагадує своїми метаннями і чеховських персонажів. Втім це зайцевський характер, адже врешті-решт герой пасивний, герой-споглядач дійсності замість слів вчиняє активну дію, розриваючи всі зв'язки з «приличним» життям, зі світом, в якому він задихається, зважається на втечу в жахаючу невідомість, знайшовши однак відповідь на свої вічні питання в наближенні до віри, відчувши світло євангельського вчення. І в цьому аспекті можна побачити ті можливості розвитку характеру, які були у письменників-емігрантів з християнським світовідчуттям та яких були позбавлені герої і Тургенєва, і Чехова саме через відомі невизначеності релігійних уподобань письменників).

В автобіографічному оповіданні «Заря» (1911) Б. Зайцев також прямо вказує на Тургенєва, який виступає для нього у даному творі символом великого мистецтва, що заволодіває серцем читача і веде його шляхами кохання, радощів і страждань. Маленький хлопчик Женя читає «Первую любовь» Тургенєва, яка також, як відомо, є інтимно автобіографічною повістю письменника. Він читає, затамувавши подих, усамітнівшись і зосередившись на образі Зінаїди, в яку він закохався з усією силою першого почуття, так, що був здатний померти біля її ніг, а «видение – Зинаида – осталось на всю жизнь» [6; 183] (пор.: «... образ Зинаиды продолжал носиться, торжествуя, над моей душой» («Первая любовь»). Сам письменник любив згадувати своє враження від «Первой любви» Тургенєва, передаючи власний стан глибокого захоплення повістю: «Мне было 11 лет, когда я впервые прочел «Первую любовь». Помню, выбежал в парк и некоторое время как полоумный кружился по аллеям, изживал впечатление. Оно осталось на всю жизнь. И в зрелости то же самое» [5; 240]. Для маленького Жені образ Зінаїди з часом ставав більш далеким, навіть містичним світлом неземного кохання, перетворюючись на зелену зірку любові отрочної, яка згодом, можливо, і трансформувалася в прекрасну недосяжну блакитну зірку, сяючу в оповіданні «Голубая звезда» (1918), що стала символом всієї творчості Зайцева. В оповіданнях «Заря» і «Первая любовь» цікаво, як в деяких деталях збігаються й образи батьків, які

виступають для синів абсолютним авторитетом, а поведінка і сама особистість викликає інтерес і захопленість (Пор.: «Я любил его, я любовался им, он казался мне образцом мужчины...») («Первая любовь») і «В слове «отец» для Жени заключалось все могущественное и интересное, что возможно представить о человеке» («Заря»)) [6; 166].

В «Заре» також розвивається широко представлена у Тургенєва тема «дворянських гнізд» і пов'язане з нею ностальгічне переживання їхнього занепаду (не зважаючи на те що садиба батьків Жені була казенною, і це ознака нових часів, відчуття рідного дому було сильно вкорінене в душі хлопчика). Ми бачимо російське село і білий будинок, в якому проходило щасливе дитинство Жені, і великий сад, основною прикметою якого є довічні російські липові алеї («Липы цвели, золотели, сладко благоухали»), і річку, і безкраї луки, все те чарівне, яке безупинно відходило у минуле, адже «милый, старый дом, с которым многое уже было связано, разорвали» [6; 176]. Женею оволодівають спогади, крізь які він бачить своє дитинство і дивиться на змінене часом життя, адже у світлі споминів усе видається милим і дорогим серцю саме через розуміння неможливості це повернути. В цьому оповіданні звернення до прийому спогадів, який часто використовував і Тургенєв, відіграє структурно-композиційну функцію, створюючи особливу атмосферу прозорої невгамовної, але і неруйнівної туги за невлотимим минулим: «Все это было так давно, что легендой веет от воспоминаний; и кажется, что уже нет и самого села, и дома, и другие поля, и другие леса вокруг, другие люди живут на том месте. Но из седой были человеческое сердце слышит все тот же привет – чистый и прозрачный. И жизнь идет далее» [6; 176]. Асоціації з «Дворянским гнездом» очевидні. Лаврецький після довгих восьми років відсутності знову відвідує будинок, де колись жила Ліза, її мати, тітка, але вже інші та молоді люди живуть в ньому: «Все в нем изменилось, все стало под стать новым обитателям», адже молодість і неминуще життя йшли своїм безупинним шляхом. І хоча змінився дещо сад, липи постаріли і більше вирости, але лавка в саду, і старе фортепіано, яке давало слабкий, хоча чистий звук, залишилися такими самими для Лаврецького і нагадували йому часи, коли він був щасливий. І Лаврецький, незважаючи на смуток у серці, відчуває правильність і мудрість вічного коловороту речей та невідворотної зміни поколінь, яким він надсилає свій привіт: «Играйте, веселитесь, растите, молодые силы, – думал он, и не было горечи в его думах» [8; II, 228].

«Первая любовь» Тургенєва відгукувалась різними варіаціями в оповіданнях Зайцева. Так, у «Смерті» (1910), в цьому маленькому шедеврї письменника, наявна ситуація згаданої тургенєвської повісті (герой багато років зраджував дружину з іншою жінкою), але із суто зайцевським вирішенням проблеми позашлюбного кохання, і могутньо вже у самій назві оповідання звучить тема смерті, яка є однією з найтрагічніших у Тургенєва. Герой «Смерті» Павло Антонович важко хворий, і перед обличчям смерті він, розмірковуючи над своїм життям, розуміє, що воно не вдалося йому, багато він

грішив, багато завинив перед жінками, з якими жив і які кохали його. Життя на дві родини не принесло щастя нікому, і в прощальному листі до сина Андрія він виражає непереборний і безвихідний біль своєї душі та власне розуміння кохання, яке за смислом і навіть інтонаційно ідентичне думкам батька Володі, героя «Первой любви», який також писав листа синові у передчутті смерті: «Помни, друг мой, что величайшее счастье, как и величайшее горе человека есть любовь» («Смерть» Зайцева) (Пор.: «Сын мой, ... бойся женской любви, бойся этого счастья, этой отравы...») («Перше кохання» Тургенєва) [2; 79; 8; VI, 248].

Особливе відчуття потойбічного світу складає, безсумнівно, специфічний прояв власно «тургенєвського». Тяжкі та наполегливі думки про смерть почали навідувати письменника, коли йому ще не виповнилось і сорока років, про це писав і його близький друг П.В. Анненков, але ще більше сам Тургенєв як у приватних листах, так і художніх творах. Страх смерті, розуміння невідворотного її приходу, несправедливість людських втрат супроводжували письменника постійно і навіть перетворювались на нав'язливу ідею, яка була рушійною силою його роздумів над смислом людського життя: «Да, жизнь вообще тяжела – и всего тяжелее в ней эта равнодушная необходимость, эта естественность страдания и утрат. Она разбивает самые пленительные и прекрасные образы, даже не замечая их – как колесо, которое раздавило цветок» (лист до Л. Піча від 30 квітня 1864 р.); «...но смерть всегда неожиданна. Зачем мы живем? Для чего жизнь? Это непонятно. Но уж раз допущена жизнь, то зачем смерть? Это столь же загадочно» (Валентині Делессер, 14 травня 1864 р.); а на смерть Жорж Санд у листі до Г. Флобера Тургенєв не стримує емоцій: «...какой был славный человек и какая добрая женщина! Теперь все это там, в страшной, ненасытной, немой и нелепой яме, которая даже не знает, что она пожирает!» (18 червня 1876 р.).

У художніх творах Тургенєва думки про смерть, про ненажерливість природи та її байдужість до людини, про пов'язану зі смертю і швидкоплинністю людського життя ницість особистості є чи не самими пронизливими, філософські глибокими і трагічними у російській літературі: «Трудно человеку, существу единого дня, вчера рожденному и уже сегодня обреченному смерти, трудно ему выносить холодный, безучастно устремленный на него взгляд вечной Изиды» («Поездка в Полесье»); «Смерть, как рыбак, который поймал рыбу в свою сеть и оставляет ее на время в воде: рыба еще плавает, но сеть на ней, и рыбак выхватит ее – когда захочет» («Накануне»); «Каждый человек на ниточке висит, бездна ежеминутно под ним разверзнуться может...» («Отцы и дети»). Не менш трагічними і вражаючими є зображені картини вмирання людини в текстах Тургенєва (адже дійсно «удивительно умирают русские люди»): це смерть кріпака Максима, бідного студента Авеніра, юного Аратова, Нежданова, вічного романтика Якова Пасинкова, і, звісно, Базарова і Лукерії.

Не менш могутньо звучить тема смерті в творчості раннього Зайцева. Спільним у письменників є урозуміння того, що життя після смерті окремої людини не припиняється. У Тургенєва ніколи розповідь не закінчується умиранням героя або героїні: гине Вера, а Павло Олександрович намагається жити; помирає Пасинков, а люди, близько з ним пов'язані, живуть, займаючись власними справами; Єлена хоронить Інсарова і продовжує його справу, та автор розповідає про подальше життя героїв твору; передчасно помирає Базаров, образ якого і був викликаний роздумами письменника про смерть, але його батьки приходять до нього на могилу, і пам'ять про нього продовжує жити в їхніх серцях, тощо. Але якщо Тургенєв внутрішньо не може змиритися і прийняти такий хід речей, і смерть для нього залишається страшною таємницею, яка знецінює людське життя, тональність і настрої Зайцева відчутно інші. Так, у вже згаданому оповіданні «Смерть» кончина головного героя є приводом для урозуміння смислу життя ним самим та його близькими. Павло Антонович за декілька днів до смерті милується гілкою бузку і знає, що ніколи в його житті не було щастя, але, відірвавшись від думок про себе, він зміг відчутти, що ці чудові квіти, прекрасне кохання, що існує на землі, є проявами Бога, і смерть стає бажаною для нього як позбавлення від страждань нещасного земного життя. Водночас вона благословенна, адже він помирає в обіймах люблячої його жінки, та сила і тепло, дорожочініть такої любові допомагають йому ствердити саме життя і довести вдячність дорогій людині, промовляючи слово «Так». Його смерть надає можливість і Надії Василівні внутрішньо звільнитися від земного тягара. Сильно кохаючи чоловіка, вона не могла вибачити йому подружню зраду, вона ніяк не погоджувалась ані миритися з його іншою жінкою, ані турбуватися про його позашлюбну доньку. І лише після смерті чоловіка, думаючи про нього на його могилі, вона розуміла, що «временное, будничное уходило. В воспоминаниях его образ был чище и возвышенной» [2; 82]. Тоді й вибачила вона всі свої муки і приниження, позбавилася своєї неприязні до його дочки Наташі, побажала побачитися з її матір'ю. Так вона змогла виконати останню волю покійного, «она простила до глубины сердца», и «последние узы – земли, жизни – падали» [2; 83], після чого, звільнившись від боргів земних, вона померла.

В оповіданні «Спокойствие» (1909), яке, до речі, літературознавці вважають кращим серед написаного Зайцевим, адже «рассказ так сложен, так ажурно тонок, что меньше всякого другого доступен неподготовленному слуху» [6; 533], також велично звучить тема смерті, поєднана з темою кохання. Вони переплітаються по-тургенєвському трагічно, адже кохання героїв, можливо, «реалізується» лише після смерті («Клара Міліч» Тургенєва), але сам твір залишає відчуття «поэмы Жизни», сповненої гармонії і музики (О. Колтановська). Один з героїв, юний і романтичний Федя, закоханий у заміжню жінку, яка відповідає йому взаємністю, здатний померти заради неї, адже «за нее гибнуть мне счастье». Така смерть є для юнака найвищим одкровенням, злиттям із Всесвітом, природою, божеством. Він помирає

умиротворений, а його близький друг Костянтин Андрійович, вічний тургеневсько-зайцевський «бесприютный скиталец», продовжує жити. І життя робить його свідком ще однієї смерті, ще більш жахливої і несправедливої і не менш значущої і величної в своїй простоті і невблаганності. Помирає хлопчик, єдиний син лікаря Яшина. Батько розуміє, що сина не врятувати, і, не зважаючи на те що життя минуло для нього без останку, позаду самотність і тяжкі роки, а попереду вже нічого і ніколи не принесе радості, він все ж таки говорить собі: «Стой, человек, держись!», і спроба самогубства від блискавки залишається лише жестом глибокого відчаю людини через неможливість щось змінити. «Я буду жить», такий вирок він виносить самому собі, і життя знову продовжується. Втрати, смерті очищують людину, просвітлюють її, та кожна людина є однією з ланок великого ланцюга життя, де всі плетуть разом однакову «бедную свою нить». І тому нічого не залишається, як «зная час свой, принять его с улыбкой – незримая свеча в глубине сердца. Жизнь, смерть – привет. Любовь – благословенье» [6; 142]. Тургенев ніколи не міг би привітати смерть, а Зайцев це робив, тому що його філософія у тому, що «мы недостижимы для отчаяния, и тщетны все усилия жизни вызвать его» [6; 522].

Схожими мотивами і настроями просякнуте оповідання, цілком присвячене вмиранню і смерті людини, з красномовною назвою «Тихие зори» (1904). Зайцев змальовує смерть «в тихом озарении», просто і велично, як Тургенев, але без звичного тургеневського таємничо трагічного забарвлення. Зайцев нібито трохи відхиляє завісу над тайною мудрістю і священнодійством усталеного ходу речей, адже світ його даний крізь млу, туман, крізь невизначене світло, через нерізкі напівтони імпресіоністичної сугестії. Помирає тихо і спокійно Олексій, і він, знаючи про це, намагається всотати у себе всі барви земного життя. Відходить він тихо, нечутно, і у свідомості його друга те, що сталося з Олексієм, не було смертю. Життя безупинно плине, «встает нежная радость о давно минувшем», «нисходит благословение горя» [6; 47], і все розчиняється в безбережності світу, в якому царює «кто-то могучий и безымянный», хто «затопил все вокруг своей безмерной силой; он выдавливает из мозга мысли, он заливает все своей ответной, прозрачной зеленью; и небо и воды послушны ему. И тебя нет, хотя ты идешь и видишь» [6; 47].

Так виникає і ще один, на мій погляд, успадкований від Тургенева філософський мотив байдужості природи до життя людини, хоча зрозумілим є й зайцевське потрактування божественної даності законів природи. У ліричному виливі душі «Довольно» Тургенев так сформулював власне розуміння природи, з яким можна зустрітися в багатьох інших його творах: «...природа неотразима; ей спешить нечего, и рано или поздно она возьмет свое. Бессознательно и неуклонно покорная законам, она не знает искусства, как не знает свободы, как не знает добра; от века движущаяся, от века преходящая, она не терпит ничего бессмертного, ничего неизменного... Человек ее дитя; но человеческое – искусственное – ей враждебно, именно потому, что оно силится быть неизменным и бессмертным. Человек дитя

природы; но она всеобщая мать, и у ней нет предпочтений: все, что существует в ее лоне, возникло только на счет другого и должно в свое время уступить место другому – она создает, разрушая, и ей все равно: что она создает, что она разрушает – лишь бы не переводилась жизнь, лишь бы смерть не теряла прав своих...» [8; VII, 36]. У Зайцева це відчуття безпристрасності природи, невблаганності її законів також звучить наполегливо і меланхолійно-трагічно. В «Аграфене», в цьому задушевному творі письменника, самий плин життя Аграфени підпорядкований одвічним незмінним законам Всесвіту і Бога, і тому для жінки немає нічого виняткового в тому, що її життя складається саме так, адже вона давно звикла бачити, «как безбрежная река уносит одних, старит других, сводит на брак юные пары, поселяет страдания в крепко сжившихся, увлекает с родины, привлекает давних бобылей и скитальцев, и в своем безмерном ходе не знает ни границ, ни времени, ни жалости, ни любви; ни даже, как казалось иногда, вообще какого-нибудь смысла» [6; 97]. Природа безпристрасно байдужа до того, що відбувається на землі, і автор тонко підмічає, що той самий місяць в зоряному небі, який освячував і осяював кохання Аграфени до чоловіка, незмінно світив і тоді, коли вона дізналася про його зраду. В оповіданні «Тихие зори» помирає людина, і природа суголосна тихому і безстрашному настрою людини перед обличчям смерті, і «небо стоит над нами, над городом и надо всем миром. Что оно стоит там, что слушает наш разговор? Дальнее, глубокое небо, в котором тонем все мы; но молчит и слушает» [6; 44]. Людина померла, а «солнце к вечеру и небо – по-прежнему были золотисты и прозрачны» [6; 45]. Так, нічого не можна змінити в усталеному порядку перебування людини на землі, і закони природи так само непорушні. І Зайцев в оповіданні з промовистою назвою «Земная печаль» (1915) пише про одвічну зміну і людських поколінь, і матеріальних речей, і, важливо, про красу земного життя, за яким так тужить людина, яка звиклася з думкою про «разлуку с земным». Хоча вічність уявляється світлою, «все же безмерно жаль земного! Жаль неповторимых черт, милых сердцу, жаль своей жизни и того, что в ней любил» [2; 231]. Можливо, хтось з нащадків скаже про життя окремої людини слово, але «какое это будет слово?». І тут Зайцев знову збігається з Тургенєвим, який наполягав у своїй творчості на високо гуманній філософії життя: «не счастье, а достоинство человеческое – главная цель в жизни» («Переписка»).

Підсумовуючи сказане, можна відмітити, що тургенєвська традиція була надзвичайно живою і плідною в першій період творчості Б.К. Зайцева як на рівні проблемно-тематичного комплексу, так і на рівні типу художньої свідомості. Безумовно, це надає широкі можливості для подальших розвідок щодо продуктивності інших аспектів тургенєвського в художній спадщині російського письменника першої хвилі російської еміграції.

Література:

1. Письма Б.К. Зайцева к Л.Н. Назаровой (1961-1971) // Русская литература, 1994, № 4. – С. 151-177.

2. Зайцев Б.К. Голубая звезда: Повести и рассказы. Из воспоминаний /Сост., предисл. и коммент. Александра Романенко. – М.: Моск. рабочий, 1989. – 576 с.
3. Зайцев Б.К. Жизнь Тургенева // Далекое. – М.: Советский писатель, 1991. – 512 с.
4. Чуковский К.И. Собрание сочинений в 6-ти томах. – М.: Художественная литература, 1969. – Т. 6. – 768 с.
5. Письма Б.К. Зайцева к Л.Н. Назаровой (1961-1971) // Русская литература, 1995, № 1. – С. 225-254.
6. Зайцев Б.К. Осенний свет: Повести и рассказы. – М.: Советский писатель, 1990. – 544 с.
7. Айхенвальд Ю. Борис Зайцев // Зайцев Б.К. Осенний свет: Повести и рассказы. – М.: Советский писатель, 1990. – 544 с.
8. Тургенев И.С. Собрание сочинений в десяти томах. – М.: Госуд. изд-во художественной литературы, 1962.

АНОТАЦІЯ

«Тургенєвське» в дореволюційній «малій» прозі Б.К.Зайцева

В статті розглядаються особливості творчих зв'язків видатних російських письменників І.С. Тургенева і Б.К. Зайцева в світлі тургенєвської традиції; уточнюється поняття «категорія тургенєвського»; простежуються особливості сприйняття і трансформації «тургенєвського» в дореволюційній прозі Б. Зайцева.

Ключові слова: тургенєвська традиція, категорія тургенєвського.

Аннотация

«Тургеневское» в дореволюционной «малой» прозе Б.К. Зайцева

В статье рассматриваются особенности творческих связей выдающихся русских писателей И.С. Тургенева и Б.К. Зайцева в свете тургеневской традиции; уточняется понятие «категория тургеневского»; прослеживаются особенности наследования и трансформации «тургеневского» в дореволюционной прозе Б.К. Зайцева.

Ключевые слова: тургеневская традиция, категория тургеневского.

Summary

Turgenev's tradition in Zaitsev's pre-Revolutionary short novels

The article reviews specifics of creative connections between two outstanding Russian writers I. S. Turgenev and B.K. Zaitsev in the light of Turgenev's tradition. The article defines concept of "category of Turgenev's", observes specifics of perception and transformation of "Turgenev's" in Zaitsev's pre-Revolutionary prose.

Key words: Turgenev's tradition, category of Turgenev's.

Статья прорецензирована и рекомендована к печати доктором филологических наук, профессором В.Я. Звизняковским.